

00:13

Titelskylt

Jordens yta – Landformer

00:18

Berg ... slätter ... sjöar...

00:22

Jordens yta har olika former... och de här olika landskapen kan kallas för **landformer**.

00:32

I den här filmen ska vi undersöka några olika sorters landformer, och få veta hur de har bildats!

00:44

Kapitelskylt

Hur bildas landformer?

00:49

Landformer kan bildas på många *olika* sätt.

00:53

Jordskorpan består av stora *plattor*, som rör sig långsamt med *enorm kraft*. Det kallas för **plattekttonik**. När plattorna kolliderar eller glider ifrån varandra bildas bland annat bergskedjor ... vulkanutbrott ... eller stora sprickor.

01:14

En tydlig **spricka** som vi kan se mellan två plattor, är San Andreas-förkastningen i USA. Här rör sig två stora plattor ifrån varandra, flera centimeter per år.

01:31

Erosion och **vittring** är också viktiga begrepp att förstå när vi pratar om landformer.

01:39

Vittring kallas det när berget bryts ned och faller sönder. Till exempel när regn och vind nöter ned berget.

01:48

Erosion kallas det när krafter från till exempel vattendrag, istäcken och vind formar jordens yta. Krafterna nöter och skaver på markytan under lång tid, och får landskapet att ändra form.

02:05

Erosion kan alltså vara bland annat när havet hela tiden nöter mot kusten...

eller när vind och stormar lyfter upp små jord- och sandkorn, som sen blåser runt och slipar ned sten eller växtlighet.

02:24

Ett annat exempel på erosion är **glaciärer**. En glaciär är ett tjockt istäcke som sakta rör sig framåt. Glaciären byggs på uppifrån med snö, men smälter underifrån.

02:40

Glaciären formar jordytan under sig eftersom den sliter med sig delar av mark och berggrund.

02:48

Även den senaste istiden i Norra Europa formar – *fortfarande* – vår markyta. Efter att ha varit nedpressad av ett några kilometer tjockt istäcke, höjs markytan sakta än idag.

Det kallas för **Landhöjning**.

03:13

Kapitelskylt

Berg, kullar och dalar

03:19

Berg är landformer med *höga* toppar och *branta* sidor.

De är mycket **högre** än den omgivande terrängen.

03:27

Det finns *olika* sorters berg som är *formade* på olika sätt.

Yngre berg är ofta höga och *spetsiga*, som *de här* i kanadensiska Klippiga Bergen.

03:40

Äldre berg är ofta lägre, och mer *rundade* i formen – som hos oss i Skandinavien.

03:49

Men *hur* har bergen *bildats*?

03:53

Jo, till exempel när de tektoniska plattorna har krockat med varandra och tvingat jordskorpan att tryckas uppåt.

04:03

Så bildades bergskedjan **Himalaya** för ungefär 50 miljoner år sen, när den indiska plattan krockade med den asiatiska plattan.

04:15

Vulkanutbrott kan också bilda berg – när lava och annat material byggs upp på jordytan.

04:22

Och ibland så kan mjuka jordlager **erodera** bort. Och då blir bara hårda stenlager kvar – berg.

04:33

Kullar är *också* områden som är högre än marken runt omkring dem. Men de är inte lika höga och branta som berg.

Kullarna har bildats av erosion och av de tektoniska plattornas rörelser.

04:47

De har ofta mjukare, rundare former – och är täckta av gräs.

04:53

Mellan kullar, eller bergen i en bergskedja, kan du se *ett lägre* område, som kallas för en **dal**, eller **dalgång**.

05:02

Dalens sidor sluttar nedåt och kanterna på en dal kan vara olika branta. Det kan rinna åar, älvar eller floder längst nere i dalgången.

05:13

En dal har ofta blivit formad av en **flod** eller en **glaciär** under miljontals år.

05:21

Om en dal har blivit formad av en **flod**, så kan dalen vara formad lite som ett V, med *brantare* sidor. Är det *riktigt* brant kan dalen kallas för en kanjon – som *kanjondalen* **Grand Canyon** i USA. Men *kanjoner* är ganska ovanliga här i Sverige.

05:43

I norden hade vi en långvarig *istid* för länge sen. Och när inlandsisen började smälta bildades *glaciärer* som gled fram över jordytan.

Då slipades vassa kanter ned av isen, så här är det vanligast med dalar som är formade mer som ett **U**.

06:06

Kapitelskylt

Slätter och plåtåer

06:14

Hur skulle du beskriva en *slätt*?

Man kan beskriva den som ett *vidsträckt, plant* område. En slätt är en *lågt* belägen landform med en relativt **platt** yta.

06:28

Slätter kan bildas på olika sätt.

06:32

Många slätter var en gång i tiden **havsbotten** eller **sjöbotten**. För väldigt länge sen lagrades sand och lera på botten. Men sen dess har marknivån höjt sig uppåt, vattnet har dragit sig undan, och idag är det istället *slätter*.

06:51

En slätt som ligger på *hög höjd* kan kallas för *högslett*.

06:59

En slätt kan också bildas där en stor flod rinner ut i havet. Floden drar med sig det som kallas för *sediment* – alltså till exempel jord och sand – och när floden svämmar över .. och sen dras tillbaka, bildar sedimentet slätten.

07:20

Till exempel där floden Nilen rinner ut i Medelhavet. Såna slätter kan kallas för *flodslätt*, eller *flodplan*.

07:31

En **plåtå** skiljer sig från en slätt. Det är visserligen också ett *ganska* platt område, men det höjer sig mycket högre ovanför omgivningen.

07:41

Platåer är ungefär som berg, men istället för en spetsig topp så är toppen på berget **plattare**. Platåer kan bildas på olika sätt, till exempel genom erosion eller att en bit av jordskorpan reser sig.

07:58

Platåer kan synas tydligt som mindre formationer... De kan kallas för *platåberg*.

08:05

Men det *finns* så stora platåer att man inte ser platån med blotta ögat. Ett exempel på en sån stor platå, är den *tibetanska högplatån*, som ligger mellan bergskedjan Himalaya och Taklamakan-öknen.

08:24

Kapitelskylt

Vattendrag

08:29

Åar... älvar... sjöar... alla utgör de viktiga delar av våra landskap!

08:37

Rinnande vattendrag börjar ofta på hög mark, som i berg eller uppe på kullar, och dras nedåt till lägre marker.

08:47

Små bäckar möts och bildar större och större vattendrag. I Sverige kallar vi våra stora floder för *älvar*.

08:58

Till sist når vattnet havet.

09:05

En *större* samling av vatten som omges av land kallar vi för en **sjö**. I Sverige har vi omkring 100 000 sjöar!

09:16

Sjöar bildas när markens yta har som en grop i sig, en *sänka*.

09:23

Vatten från nederbörd och vatten från åar och bäckar samlas där till en sjö.

09:31

Men oftast kan vattnet fortsätta *vidare*, via andra vattendrag, så vattnet i sjön byts långsamt ut.

09:41

Sjöar har ofta bildats där inlandsisen legat under istiden. Det är därför det finns så många sjöar i Nordamerika och Europa.

09:50

Sjöar har också bildats när de tektoniska plattorna har rört på sig, då har sänkor skapats där vatten har samlats till sjöar.

10:01

Sjöar kan också bildas av människan, när vi till exempel dämmer upp ett vattendrag för att skapa en **damm**.

10:11

I Sverige har vi många *olika* ord för olika vattendrag, kanske beror det på att vi har så många!

10:19

En liten skogssjö eller vattensamling i skogen kan kallas **tjärn**, eller **göl**...

10:27

Det finns även **våtmarker** – det är områden som alltid eller i perioder ligger dränkta i vatten. En våtmark kan också kallas för **kärr** och **träsk**.

10:39

I Norra Sverige kan också *sjöar* ibland kallas för *träsk*, som sjön **Torneträsk** i Lappland.

10:53

Kapitelskylt

Landformer vid vatten

10:58

Det finns många olika landformer och landskap som du kan se i eller vid vatten...

11:04

Kust kallas gränsen där land möter ett hav eller en större insjö. Kuster kan se ut på många olika sätt...

11:14

som en *sandstrand* ...
eller som olika sorters *klippor*.

11:21

Det finns också nåt som kallas för *deltakust* – en deltakust bildas där en stor flod möter havet.

11:30

När någon säger **ö**, kanske du tänker någonting sånt här – med vita sandstränder och vajande palmer? Men det finns faktiskt många *olika* sorters öar.

11:42

En ö är land som omges av vatten på *alla* sidor.

11:48

Den största ön i världen är **Grönland**.

Australien är *större* än Grönland, men när något är **så** stort klassas det som en *kontinent* istället för en ö.

12:01

Öar kan bildas på flera sätt, till exempel av lava från undervattensvulkaner.

12:09

Men öar kan också skapas av att land bryts av från en större landmassa.

12:17

Om en *landmassa* omges av vatten på *tre* sidor, kallas det för en **halvö**.

12:24

Om det är en *liten* halvö, kan den kallas för en **udde**.

12:31

Två *stora* halvöar är till exempel Italien ... och Florida!

12:39

En **vik** är ett område med *vatten* som har *land* på tre sidor.

12:47

Om det är en väldigt *smal* vik vid havet kan den kallas för en **fjord**...

12:55

Men om det är en *bred* och *rundad* vik kallas den istället för **bukt**.

13:06

Kapitelskylt

Sammanfattning

13:10

I den här filmen har vi lärt oss om olika landformer och hur de har bildats.

13:16

Vi gick först igenom några olika krafter som formar jordens yta; som *plattetektonik*... och *erosion*.

13:25

Vi tittade på skillnaden mellan *berg*... och *kullar*.

13:29

Vi lärde oss att *dalar* ofta har bildats av vattendrag eller glaciärer.

13:35

Vi fick se *slätter* och *platåer*.

13:40

Sen tittade vi närmare på vattendrag, som sjöar...
och till sist fick vi lära oss om olika landformer vid vatten.

13:48

Det finns många fler landformer än vad vi hunnit titta på i den här filmen!
Som grottor... vattenfall ... och öknar.

13:58

Ordet "landformer" kanske inte låter så spännande... men tänk på vad ordet innebär; allt från en liten *skogssjö* – till hisnande *bergsformationer*!

SLUT